

ВПЛИВ СТРЕСОВИХ ПОДІЙ НА ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ ПІД ЧАС ВІЙСЬКОВОГО КОНФЛІКТУ

Людмила Завацька,
кандидатка педагогічних наук, професорка,
директорка ННІ психології та соціальної роботи
Національний університет «Чернігівський колегіум»
Імені Т.Г. Шевченка
E-mail: lzavatska2016@gmail.com

Діти з особливими освітніми потребами часто опиняються в підвищеній небезпеці під час збройних конфліктів, атак та локальних війн включно з ризиком залишитися покинутими. Родинам таких дітей доводиться ухвалювати непросте рішення – тікати разом із тими, хто здатний швидко переміщуватися, або залишатися, щоб підтримати дітей, які потребують допомоги. Діти з фізичними обмеженнями часто не можуть втекти без сторонньої допомоги та спеціальних пристроїв, таких як крісла колісні, протези, милиці чи слухові апарати. Діти з порушеннями зору, слуху, розвитку або інтелекту можуть не чути, не розуміти чи не усвідомлювати, що відбувається.

Діти з порушеннями сенсорного сприйняття стикаються з унікальними труднощами під час військових дій. Як зазначає дослідниця Лінда Кессіді у таких дітей часто виникають проблеми з розумінням сигналів повітряної тривоги, евакуаційних команд або інших важливих інструкцій. Вони можуть бути фізично присутніми в зоні небезпеки, не усвідомлюючи її [13].

Діти з порушеннями зору також відчувають серйозні труднощі під час евакуації, оскільки їхня здатність орієнтуватися у нових умовах значно обмежена. Як підкреслює Джеймс Прістлі без відповідної підтримки вони стають залежними від оточення, що може поглиблювати відчуття тривоги та безпорадності [14].

Для дітей з порушеннями слуху проблема посилюється відсутністю візуальних індикаторів небезпеки, таких як світлові сигнали, а також недоступністю спеціалізованих засобів зв'язку, наприклад, текстових повідомлень на мобільних пристроях.

Діти з інтелектуальними порушеннями або розладами розвитку, такими як аутизм чи синдром Дауна, розумова відсталість зазнають значних труднощів у розумінні ситуації, що відбувається, та у адаптації до швидких змін.

Дослідження Терези Бетанкурт підкреслюють, що діти з розладами розвитку часто потребують додаткових зусиль з боку опікунів, щоб регулювати свою поведінку та емоції. Умови війни значно ускладнюють ці зусилля через розрив соціальних зав'язків і недостатність ресурсів. Крім того, через відсутність структурованих середовищ, до яких такі діти звикли, вони можуть демонструвати регрес у розвитку та поведінці [9].

Військовий конфлікт створює середовище постійного стресу, у якому такі діти стикаються з низкою труднощів, пов'язаних із їхньою здатністю справлятися зі змінами, опановувати нові умови та підтримувати стабільний емоційний стан.

Під час військових конфліктів діти з розумовою відсталістю часто стикаються з такими проблемами:

1) обмежене розуміння небезпеки. Через труднощі в обробці інформації вони можуть не повністю усвідомлювати серйозність загроз, таких як сирени, вибухи чи евакуація, що збільшує їхню вразливість;

2) проблеми з адаптацією. Переміщення, зміна соціального оточення та втрата звичних рутинних дій спричиняють значний стрес, оскільки діти з легкою розумовою відсталістю мають труднощі з гнучкістю мислення та адаптацією до нових умов;

3) емоційні наслідки. Військові події, такі як розлука з родиною, втрата близьких чи навіть зміна місця проживання, можуть спричинити

сильні емоційні реакції. У таких дітей ці реакції часто проявляються через тривогу, регресивну поведінку або агресію [5, с. 89-90].

Діти з інвалідністю можуть також зіштовхнутися з перервами у навчанні, обмеженим доступом до послуг та гуманітарної допомоги, а також із тривалою психологічною шкодою. Конфліктні ситуації часто підсилюють рівень бідності в їхніх родин, ускладнюючи задоволення основних потреб та доступ до допоміжних засобів або реабілітації [4, с. 112].

Переривання освіти під час конфліктів та криз стає особливо важким випробуванням для дітей з особливими освітніми потребами. Школи можуть зазнавати нападів, окупації чи руйнувань з боку урядових сил або озброєних груп. Інші освітні можливості можуть бути недоступними, а для дітей з особливими потребами евакуація в разі нападу є складнішою [6, с. 34].

Діти з особливими освітніми потребами частіше залишаються поза шкільною системою та позбавлені доступу до освіти, яку надають гуманітарні організації, що можуть мати обмежені ресурси для інклюзивних програм і недостатньо підготовлений персонал.

Відсутність доступу до підтримки, послуг та освіти для дітей з інвалідністю значно посилює негативний вплив конфлікту на їхнє психічне здоров'я. Травматичні події, пов'язані зі збройним конфліктом, та недостатня психологічна підтримка можуть негативно вплинути на розвиток і майбутнє таких дітей [7, с. 113].

У воєнний час діти з особливими потребами постійно живуть у стані невизначеності. Звуки сирен повітряної тривоги, вибухи, вимушене переміщення та незнайомі умови під час евакуації викликають у них страх, розгубленість і підвищену тривожність. Через обмежені можливості швидко реагувати та обробляти інформацію із навколишнього середовища, для таких дітей важливо своєчасно впроваджувати заходи

підтримки, які допоможуть знизити вплив психологічної травми [8, с. 78-79].

Багаторівневе втручання, яке включає педагогічну та психологічну підтримку, є важливим засобом для покращення довготривалого психічного здоров'я та психосоціального благополуччя дітей з особливими освітніми потребами. Американський дослідник, автор екологічної теорії розвитку, Урі Бронфенбреннер зробив значний внесок у розуміння того, як навколишнє середовище, в якому зростає дитина, впливає на її розвиток. Хоча він пізніше змінив деякі акценти своїх досліджень, його найчастіше цитована робота підкреслює важливість середовища через концепцію взаємодії різних рівнів – індивідуального, мезосистеми, екзосистеми та макросистеми – в залежності від обсягу прямої взаємодії дитини з цими соціальними структурами [10].

Сучасні застосування цієї теоретичної моделі для дітей з особливими освітніми потребами зосереджуються на взаємодії між факторами ризику і захисту на різних соціально-екологічних рівнях, таких як сім'я, однолітки, школа та громада. Коли ресурси на будь-якому з цих рівнів ослаблені, зростає ризик негативних наслідків для розвитку і адаптації психічного здоров'я. Наприклад, у дітей та молоді, які перебували в конфлікті, вплив стресових подій негативно позначається на психічному здоров'ї та ускладнюється руйнуванням розширених систем підтримки (родинних, соціальних, економічних, політичних), що зазвичай сприяють здоровому розвитку. До складу команди психолого-педагогічної підтримки мають входити психологи, реабілітологи, дефектологи, логопеди та інші фахівці [11].

Логопедичний аспект відіграє важливу роль у комплексній системі психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами, оскільки комунікативні навички дітей, які постраждали від воєнних дій, значно погіршуються. Ризики розвитку мовленнєвих порушень зростають, що може призводити до нових проблем, таких як

мутизм або логоневроз, та поглиблювати наявні труднощі з мовленням. Спільною особливістю дітей з різними мовленнєвими порушеннями є те, що такі розлади створюють для них особливі труднощі в комунікативній діяльності, ускладнюючи взаємодію з однолітками та дорослими. В умовах війни часто спостерігається регрес раніше сформованих мовленнєвих навичок, що ускладнює і сповільнює процес корекції експресивного мовлення [3, с. 78-81].

На основі професійного досвіду можна стверджувати, що організація логопедичної підтримки в умовах війни повинна ґрунтуватися на таких основних напрямках: міждисциплінарний підхід, що передбачає взаємодію фахівців у сфері медицини, реабілітології, дефектології, педагогіки та психології для подолання наслідків психічної травматизації від війни, оскільки стабілізація психічного стану дитини з особливими освітніми потребами є основою для подальшої корекції; та логокорекційний підхід, який зосереджується на подоланні мовленнєвих розладів з урахуванням психоемоційного стану дитини.

Коли ресурси в соціальному середовищі є міцними (наприклад, підтримка від сім'ї та суспільства, доступ до навчання), діти можуть досягати кращих результатів, навіть стикаючись із серйозними труднощами. Це свідчить про те, що комплексна підтримка разом із втручаннями, спрямованими на відновлення або посилення таких ресурсів, може покращити здатність дітей до стійкості та зменшити наслідки конфлікту [2, с. 89-95].

В умовах російсько-української війни психолого-педагогічний супровід дітей з особливими освітніми потребами здійснюється державними структурами Міністерства освіти і науки, Міністерства соціальної політики, благодійними організаціями, а також дошкільними закладами, школами, інклюзивно-ресурсними центрами, реабілітаційними центрами, благодійними фондами та іншими установами.

Психолого-педагогічні та корекційно-розвиткові послуги для дітей з особливими освітніми потребами надаються фахівцями інклюзивно-ресурсних центрів та педагогами закладів освіти, включно з тими, хто був змушений змінити місце проживання або роботи (з дотриманням заходів безпеки). Інклюзивно-ресурсні центри в Україні відіграють ключову роль у забезпеченні права дітей з особливими освітніми потребами на якісну освіту та розвиток. Вони надають комплексну психолого-педагогічну оцінку розвитку дитини, корекційно-розвиткові послуги та забезпечують системний супровід таких дітей. Станом на березень 2024 року в Україні функціонує 711 інклюзивно-ресурсний центр [1].

Під час воєнного стану фахівці інклюзивно-ресурсних центрів мають здійснювати комплексну оцінку та системний кваліфікований супровід дітей з особливими освітніми потребами, які були переміщені, відвідують інклюзивні класи (групи) в закладах освіти та які не отримують додаткових психолого-педагогічних чи корекційно-розвиткових послуг за місцем навчання. Для таких дітей, що здобувають освіту дистанційно через особливості психофізичного розвитку, забезпечується додаткова підтримка.

В повному обсязі психолого-педагогічний супровід та реабілітація дітей з особливими освітніми потребами проводяться в реабілітаційних центрах. Реабілітаційні послуги надаються дітям з інвалідністю та високим ризиком її набуття офлайн у центрах, а також для дітей з IV та V рівнями рухових порушень – мультидисциплінарними мобільними командами безпосередньо за місцем проживання [1].

За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, станом на кінець жовтня 2023 року через посилення обстрілів влада України розпочала евакуацію близько 1 000 дітей з прифронтових районів. Однак точна кількість дітей з ООП серед них невідома, що свідчить про недостатню увагу до цієї категорії під час евакуаційних заходів. Загалом, майже 70% українських дітей були змушені покинути рідні домівки та

переміститися в межах країни або за кордон. Відсутність детальних даних про дітей з ООП ускладнює планування та надання необхідної допомоги цій вразливій категорії населення [12].

Таким чином, війна в Україні створює численні виклики для дітей з особливими освітніми потребами, посилюючи їхню вразливість та обмежуючи доступ до необхідних послуг і підтримки. Необхідно розробляти та впроваджувати спеціалізовані програми допомоги, які враховують специфічні потреби кожної категорії дітей з особливими освітніми потребами, щоб забезпечити їхню безпеку та сприяти повноцінному розвитку.

Отже, можна стверджувати, що військові конфлікти негативно впливають на всі аспекти соціального життя, при цьому особливо вразливою групою залишаються діти з особливими освітніми потребами. Свідчення соціальних працівників з країн, які пережили збройні конфлікти впродовж останніх десятиліть, підкреслюють, що саме діти з особливими освітніми потребами є найбільш незахищеними, адже під загрозою опиняються їхнє життя, фізичний і психічний розвиток. Водночас, у світі вже розроблені програми соціальної реабілітації для таких дітей після військових травм. В умовах активної фази війни в Україні держава забезпечує психолого-педагогічний супровід дітей з особливими освітніми потребами різного віку незалежно від їхнього місця перебування завдяки можливості надання підтримки в дистанційному форматі, але увага до даної категорії дітей недостатня, що ускладнює планування та надання їм необхідної допомоги.

Список використаних джерел:

1. Державна служба якості освіти України. Проблеми інклюзивно-ресурсних центрів та пропозиції щодо їх розв'язання. URL: <https://eo.gov.ua/problems-inkliuzyvno-resursnykh-tsentriv-ta-propozytsii-shchodo-ikh-rozv-iazannia/2024/03/06/>.

2. Мельник І. В. Психологічні аспекти роботи з дітьми, які пережили військовий конфлікт. *Психологічна наука і освіта*. 2017. Т. 22. С. 89–95.
3. Павлюк І. В. Особливості роботи з дітьми, які пережили травматичні події. *Психологія та педагогіка*. 2017. № 4. С. 78–83.
4. Савченко А. М. Методи арт-терапії у роботі з дітьми, які постраждали від військових дій. *Арт-терапія в освіті*. 2020. № 2. С. 112–119.
5. Савченко О. В. Емоційна адаптація дітей з особливими освітніми потребами в умовах соціальної нестабільності. *Психологія і педагогіка: сучасні аспекти*. 2019. Вип. 5. С. 89–96.
6. Тимошенко Н. Г. Психологічні особливості дітей з особливими потребами в умовах військового конфлікту. *Психологічний журнал*. 2020. Т. 6, № 1. С. 34–41.
7. Усик М. В. Психолого-педагогічна допомога дітям з особливими освітніми потребами в умовах кризи. *Освітній простір України*. 2018. Вип. 19. С. 112–119.
8. Цимбалюк О. В. Емоційний розвиток дітей з особливими потребами в умовах військового конфлікту. *Психологія і суспільство*. 2020. № 4. С. 78–85.
9. Betancourt T. The mental health of children affected by armed conflict. *Current Psychiatry Reports*. 2010. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s11920-010-0150-8>.
10. Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design. Cambridge: *Harvard University Press*, 1979. 352 p.
11. Crow B. Supporting Military Families: A Psychosocial Perspective. Washington: *APA Publications*, 2019.
12. Save the Children. Programs for psychological recovery of children affected by war in Ukraine. URL: <https://www.savethechildren.org>.
13. Cassidy L. Children with sensory impairments in humanitarian crises. *Disability Studies Quarterly*. 2020. URL: <https://dsq-sds.org/article/view/>

14. Priestley D. Adapting support for children with visual and hearing impairments during emergencies. *International Journal of Disability Studies*. 2021. URL: <https://ijdstudies.org/adapting-support-emergencies>.